

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। अश्विनौ। त्रिष्टुप्

ग्रावाणेव तदिदर्थं जरेथे गृध्रेव वृक्षं निधिमन्तमच्छ।

ब्रह्माणैव विदथ उक्थशासा दूतेव हव्या जन्या पुरुत्रा ॥ २.०३९.०१

श्वासप्रश्वासयोः आधारभूतप्राणापानवशीकरणशक्ती अश्विनौ। आधिभौतिके तु नक्षत्रदेवते।
ग्रावाणेव- अधिषवणफलके यथा सोमस्य निष्पत्तिं कुरुतः तथा। तदिद- तदेतत्। अर्थ- परमार्थम्।
जरेथे- निष्पादयथः। गृध्रेव- पक्षिणाविव। वृक्षम्- तरुम्। निधिमन्तम्- हव्यवन्तम्। अच्छ-
अभिलक्ष्यागच्छथः। विदथे- यज्ञे। उक्थशासा- मन्त्रसम्पन्नौ। ब्रह्माणैव- ब्राह्मणाविव। दूतेव-
दूताविव। जन्या- जनेषु। पुरुत्रा- बहुभिः। हव्या- आहूतव्यौ स्थः॥१॥

प्रातर्यावाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा सचेथे।

मेने इव तन्वा शुम्भमाने दम्पतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २.०३९.०२

प्रातर्यावाणा- प्रातरागच्छन्तावित्याधिभौतिके। दैवचेतनायामगच्छन्तावित्याध्यात्मिके। रथ्या-
रथिनौ। वीरौ। इव। अजा- गतिमन्तौ। यमा- नियमसम्पन्नौ मनुष्यौ। इव। वरम्-
श्रेष्ठमस्मदुपासनम्। आ सचेथे- सङ्गच्छथः। मेने- मान्ये स्त्रियौ। तन्वा- रूपेण। शुम्भमाने-
दीप्ते। इव। क्रतुविदा- प्रज्ञासम्पन्नौ। दम्पतीव। जनेषु सङ्गच्छथः॥२॥

श्रद्धैव नः प्रथमा गन्तमर्वाक्छाफाविव जर्भुराणा तरोभिः।

चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुस्त्रार्वाञ्चा यातं रथ्येव शक्रा ॥ २.०३९.०३

शृङ्गे- वेदशाखे। इव। प्रथमा- मुख्ये। नः- अस्माकम्। अर्वाक्- अभिमुखम्। गन्तम्-
आगच्छतम्। तरोभिः- वेगैः। जर्भुराणा- गच्छन्तौ। छाफाविव- खुराविव स्थः। चक्रवाकेव-
चक्रवाकाविव। वस्तोः- अहः। प्रति। उस्त्रा- गतिमन्तौ। अर्वाञ्चा - अस्मदभिमुखौ। रथ्येव
शक्रा- रथिनाविव शक्तौ। यातम्- आगच्छतम्॥३॥

नावेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव।

श्वानेव नो अरिषण्या तनूनां खृगलेव विस्त्रसः पातमस्मान्॥ २.०३९.०४

नावेव- नौके यथा। युगेव- रथयुगे यथा। नभ्येव- रथचक्रनाभिफलके यथा। उपधीव- यथा तत्पार्श्वस्थे फलके। प्रधीव- यथा चक्रबाह्यवल्यौ तथा। नः- अस्मान्। पारयतम्। नः- अस्माकम्। तनूनाम्- देहानाम्। अरिषण्या- अहिंसकौ। श्वानेव- शुनकाविव। खृगलेव- तनुत्राणे यथा तथा। विस्त्रसः- पातात्। अस्मान्- नः। पातम्- रक्षतम्॥४॥

वातेवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक्।

हस्ताविव तन्वे शम्भविष्ठा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ॥ २.०३९.०५

अजुर्या- जरारहितौ। वातौ इव- वायू इव। रीतिः- सरन्त्यौ। नद्येव- नद्याविव। अक्षीव- नेत्रे इव। चक्षुषा- दर्शनशक्त्यासम्पन्ने। अर्वाक्- अस्मदभिमुखम्। यातम्- आगच्छतम्। तन्वे- शरीराय। शम्भविष्ठा- अतिशयेन शङ्करौ। हस्ताविव। वस्यः- श्रेष्ठम्। अच्छ- अभिलक्ष्य। नः- अस्माकम्। पादेव- चरणाविव। नयतम्- प्रापयतम्॥५॥

ओष्ठाविव मध्वास्त्रे वदन्ता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः।

नासेव नस्तन्वौ रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भूतमस्मे॥ २.०३९.०६

ओष्ठाविव। आस्त्रे- आस्ये। मधु- मधुरम्। वदन्तौ- ब्रुवन्तौ। नः- अस्माकम्। जीवसे- उज्जीवनाय। स्तनौ- कुचौ यथा वत्सेभ्यः क्षीरं प्रयच्छतस्तथा। पिप्यतम्- प्याययतम्। नासेव- नासिके इव। नः- अस्माकम्। तन्वः- देहस्य। रक्षितारा- पालकौ। अस्मे- अस्माकम्। कर्णाविव। सुश्रुता- शोभनश्रवणौ। भूतम्- भवतम्॥६॥

हस्तेव शक्तिमभि सँददी नः क्षामेव नः समजतं रजांसि।

इमा गिरौ अभिना युष्मयन्तीः क्षणोत्रेणैव स्वधितिं सं शिशीतम्॥ २.०३९.०७

हस्तेव- हस्ताविव । नः- अस्मभ्यम् । शक्तिम् । अभि संददी- प्रयच्छन्तौ । क्षामेव- रोदसी इव ।
नः- अस्मभ्यम् । रजांसि- उदकानि । समजतम्- प्रेरयतम् । अश्विना- हे प्राणेशौ । इमाः- एताः ।
युष्मयन्तीः- युवामिच्छन्त्यः । गिरः- वाचः । स्वधितिम्- असिम् । क्षणोत्रेणेव- तेजनशाणवत् ।
सम्- सम्यक् । शिशीतम्- तीक्ष्णीकुरुतम् ॥७॥

एतानि वामश्विनावर्धनानि ब्रह्मस्तोमं गृत्समदासौ अक्रन् ।

तानि नरा जुजुषाणोपयातं बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २.०३९.०८ ॥

अश्विना- हे प्राणापानेशनशक्त्यधिदैवते । एतानि- इमानि । वाम्- युवयोः । वर्धनानि ।
गृत्समदासः- ज्ञानानन्दा उपासकाः । ब्रह्म- मेधामयम् । स्तोमम्- मन्त्रम् । अक्रन्-
युवयोरर्थमवदन् । नरा- हे नेतारौ । तानि । जुजुषाणा- सेवमानौ । उप यातम्- आगच्छतम् ।
विदथे- यज्ञे । यैर्विदन्त्यात्मानमिति विदथाः । आत्मा यज्ञेन कल्पतामिति श्रुतौ । सुवीराः-
शोभनवीर्यसम्पन्नाः । बृहत्- महाधर्मम् । वदेम- ब्रवाम ॥८॥

Dr. Ravi Varma